

Картамишева О. Є.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри галузевих юридичних дисциплін
ТОВ «Бердянський університет менеджменту і бізнесу»

Педан В. І.,
старший викладач кафедри галузевих юридичних дисциплін
ТОВ «Бердянський університет менеджменту і бізнесу»

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ СТАНОВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОСЯГАННЯ НА РИБНІ РЕСУРСИ НА ТЕРЕНАХ СУЧАСНОГО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРОСТОРУ В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

HISTORICAL BACKGROUND OF FORMATION OF CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR ENCROACHMENT UPON FISH RESOURCES ON THE TERRITORY OF MODERN EUROPE IN THE MIDDLE AGES

Статтю присвячено дослідженню історичних пам'яток у сфері забезпечення охорони рибних ресурсів на території сучасної Європи, процесу становлення кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні посягання на них.

Ключові слова: вилов, риба, ставок, відповідальність, становлення, посягання, охорона.

Статья посвящена исследованию исторических достопримечательностей в сфере обеспечения охраны рыбных ресурсов на территории современной Европы, процесса становления уголовной ответственности за общественно опасные посягательства на них.

Ключевые слова: вылов, рыба, пруд, ответственность, становление, посягательство, охрана.

The article focuses on the research of historical sights in the field of providing of guard of fish resources on territory of modern Europe, the process of formation of criminal responsibility for the publicly dangerous encroachment upon them

Key words: fishing, fish, pond, responsibility, formation, encroachment, guard.

Актуальність дослідження. Із тих давніх часів, коли людські суспільні утворення стали систематично займатися виловом риби із метою задоволення власних потреб, почалася динаміка історичного процесу становлення юридичної, зокрема, кримінальної відповідальності за посягання на означені ресурси. Всебічний науковий аналіз цієї тематики вимагає застосування, серед інших, історичного методу дослідження. Доречно у зв'язку з цим згадати висловлення відомого представника класичної школи кримінального права минулого О.Ф. Кістяківського, який зазначив, що «тільки історія може дати пояснення причин як сучасного стану кримінального права, так і стану його в попередні періоди» [1, с. 10], а також думку відомого сучасного представника української школи кримінального права М. Хавронюка, згідно з якою застосування порівняльно-історичного методу «дозволяє дійти важливих висновків про роль та місце кримінального права в історії людської цивілізації, прослідити формування основних тенденцій у кримінальній політиці, узагальнити досвід криміналізації і декриміналізації деяких діянь, виявити передумови відміни одних покарань та уведення інших» [2, с. 45]. Зосереджуючись на предметі нашого дослідження, слід також погодитися із думкою В. Мельниченка, який зазначив, що «наука до теперішнього часу у своїх дослідженнях навіть не коментувала витоки та генезис кримінально-правової охорони рибних запасів або диких водних тварин, що мало й має значення в історії людства, в тому числі й для теорії

кримінального права. Поза будь-яким сумнівом, наукове вивчення кримінально-правової охорони рибних запасів або диких водних тварин в історичному аспекті є дуже важливим завданням. Тільки використання історико-правового методу дослідження може забезпечити точність опису генезису кримінально-правової охорони вказаних об'єктів природи та походження ознак і понять, що входять до нормативного формулювання цього складу злочину» [3, с. 123]. Безсумнівно, що кримінально-правова охорона рибних, звіриних та інших водних ресурсів має глибокі історичні коріння, які можна з'ясувати лише в контексті взаємовідносин людини (суспільства) та держави, яка завжди регулює суспільні відносини у вказаній сфері. На підставі аналізу цих взаємовідносин ми спробуємо дослідити процес їх становлення та динаміки за часи середньовіччя на теренах сучасного європейського простору.

Основні дослідження та публікації. За різних часів предметом наукових досліджень з питань історичних витоків юридичної відповідальності за посягання на рибні та інші водні ресурси займалися такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як В. Корецький, Д. Яворницький, В. Голобуцький, Ю. Процан, Е. Цховребов, О. Волкова та інші. Разом із цим у працях цих науковців проблемам дослідження процесу становлення кримінальної відповідальності за посягання на рибні ресурси на території європейського континенту за часів середньовіччя приділялося мало уваги, що й спонукало авторів обрати предметом цього дослідження саме ці питання.

Метою статті є аналіз історичних документів, у яких містяться відомості про становлення охорони рибних ресурсів у різних європейських державах у період середньовіччя, та формулювання висновків щодо стану нормотворчості з досліджуваного питання в зазначену історичну епоху.

Викладення досліджуваного матеріалу. Після падіння Західної Римської Імперії (V вік н.е.) та захоплення її територій різними варварськими племенами (готи, франки, англійці, сакси тощо) на території сучасного західноєвропейського континенту виник ряд державних утворень (королівств), які характеризувалися особливостями політичного, економічного та релігійного устрою. В той же час на територіях східної та південної Європи сформувалися міцні, як у політичному так і у військовому значенні, слов'янські держави. Вказаним державним утворенням були притаманні феодальна система землеустрою з окремими елементами рабовласництва, політична влада сюзерена (короля, князя) та церкви, вагомий вплив на політичну владу з боку аристократії (лицарства), а у подальшому й початковий процес розвитку промисловості.

Поява на європейському просторі різноманітних нових державних утворень вимагала створення правових джерел, за допомогою яких можна було б регулювати та охоронити наявні суспільні відносини. На цьому етапі характерним був, окрім уведення до нормативних пам'яток норм звичаєвого права, процес рецепції римського права у законодавство нових європейських держав. За висловленням відомого романіста І. Новицького, «коли промисловість, що розвивалася, та торгівля середньовічної Європи вимагали більш досконалої правової надбудови, коли феодальні норми звичаєвого права перестали задовольняти вимогам життя, мав місце цікавіший процес – рецепція римського права» [4, с. 11].

Правові норми держав середньовічної Європи, серед іншого, передусім регулювали та захищали суспільні відносини у сфері власності, складником якої виступали рибні ресурси, які були не тільки предметом харчового споживання, але й виступали предметом торгівлі. На той час основними суб'єктами права власності виступали монархи, аристократія і церква. Зокрема, можна констатувати, що на цьому історичному етапі католицька церква з її патристичними та схоластичними філософськими поглядами сприяла процесу правотворчості у європейських країнах.

Як було зазначено вище, суспільні відносини в сфері забезпечення регулювання та охорони рибних ресурсів країн середньовічної Європи регулювалися чисельними нормативними актами, що були направлені на забезпечення обігу власності. Так, наприклад, Формули Франкської держави (VII-VIII ст.), які слугували наглядним прикладом рецепції римського права, узагальнювали в собі основні правові положення по забезпеченню регулювання та охорони права власності церкви та аристократії, у тому числі права власності над «водами і водними течіями» [5, с. 48], що забезпечувало охо-

рону видобутку рибних ресурсів вказаних суб'єктів права власності.

Аналогічні правові положення були зафіксовані у Великій Хартії вільностей (Англія, 1215 р.), у якій були закріплені положення щодо обмеження королівської влади, та надання більшості гарантій права власності феодалам та деякою мірою й міським общинам. Так, зокрема, у цьому документі було зазначено, що «І місто Лондон повинно мати усі древні вольності та вільні свої звичаї як на суші, так і на воді. Окрім цього, ми бажаємо і соізволяємо, щоб усі інші міста і бургі, і містечка, і порти мали усі вольності і вільні свої звичаї» [5, с. 134].

Трактат Генрі Брактона «Про закони та звичаї Англії» (середина XIII ст.), у якому «відобразилися усі основні явища економічного й політичного життя у той бурхливий час і передусім процес формування феодального «загального права» [5, с. 140], містив норми щодо регулювання та забезпечення права на вилов риби. Зокрема, у цьому документі було задекларовано загальне положення про те, що «Право вилову риби в портах та річках належить усім» [5, с. 153]. Водночас стосовно королівських привілеїв у цьому документі було зауважено, що король «має у якості переваги перед усіма іншими у своєму королівстві, згідно з загальнонародним правом, особливі привілеї, як, наприклад, право на вилов крупної риби (осетрів)» [5, с. 156]. Таким чином, у вказаному нормативному документі побічно було забезпечено регулювання відносин у сфері видобутку та охорони, поряд із звичайними, найбільш цінних видів риби.

Розглянемо нормативний документ у виді рішення роз'їзного королівського суду в Уельсі (1303 р.) на предмет тяжби між двома герцогами Едмундом і Монтгомері про правопорушення щодо права на рибну ловлю, захоплення земельних угідь, на яких були розташовані ці водні об'єкти. У ньому зазначено, що «Судді, які переглядали справу, постановили скасувати раніше прийняте рішення стосовно вільного тримання, але залишити у силі рішення про правопорушення, вчинені людьми Едмунда проти людей Монтгомері» [5, с. 183]. На підставі наведеного судового рішення було остаточно закріплено право власності за певною особою на водні об'єкти та наявні у них рибні запаси, за посягання на які було передбачено встановлену королівською владою відповідальність.

На території Германської держави у 1532 році було затверджено рейхстагом «Кароліну», що була на той час «важливішою пам'яткою середньовічного германського кримінального права» [5, с. 441]. Її утворення було породжене поразкою революції 1525 року, яке суттєво погіршило й без того тяжке матеріальне положення селян. Так, у дванадцяти тезах вимог, які було висунуто селянами під час повстання, було написано: «До сих пір велося про звичай, що ані одна бідна людина не мала права ловити рибу у панських володіннях. Це здається нам цілковито несправедливим, незгодним із братським коханням та словом божим» [5, с. 441]. Таким чином,

вказані тези містили вимоги бідноти про право вільного користування рибними ресурсами у володіннях аристократів.

«Кароліна» як нормативний акт експлуататорських класів ще більше посилювала феодальний гніт стосовно бідних землевласників, зокрема, охороняючи право володіння рибними запасами з боку можновладців. Феодальна контрреволюція, що перемогла, встановила в «Кароліні» наступні правила: «Той, хто краде рибу із ставків та водойм, повинний бути також покараним подібно крадію. Але якщо хтось виловлює рибу з незапруженої води, що належить іншій особі, то він повинен бути підданий тілесному або майновому покаранню, в залежності від сорту риби, обставин справи й звання осіб...» (ст. 169). Це значило, що застосувалися усі покарання, які належали за крадіжку, аж до смертної кари» [5, с. 442]. З цього прикладу можна зробити висновки про те, що на той час правовими нормами про кримінальні покарання було забезпечено охорону права власності аристократії на рибні ресурси від суспільно небезпечних посягань з боку незаможних верств населення. Вказані види покарань були доволі сурові, аж до смертної кари.

Відповідальність за порушення норм податкового законодавства, предметом якого виступали, окрім іншого, й рибні ресурси, була передбачена у Старому Статуті Комуни Падуї (Італія, 1236 р.), в якому було вказано, що «кожен рибалка, який використовує чужі води, повинен сплачувати пану десятину в рибак, <...> а саме <...> десята риба. <...> Якщо хто порушить це, сплатить штраф 60 солідів» [5, с. 544, 545]. На цьому прикладі ми також бачимо застосування грошового покарання у виді штрафу як механізму правового регулювання вказаних суспільних відносин.

Охорона рибних ресурсів у слов'янських країнах Східної та Південної Європи також була вельми актуальною внаслідок притаманного цим географічним територіям природного ландшафту та наявності водних басейнів. До того ж у цих державних утвореннях історично вже були сформовані як політична, так і економічна система, які потребували свого правового регулювання та захисту.

Так, за часів Другого Болгарського царства (1185–1396 рр.) одними з основних правових джерел являлися грамоти болгарських царів, що давали різноманітні привілеї церкві. На прикладі Виргинської Грамоти царя Костянтина Арсена (Болгарія, біля 1300 р.), де були закріплені положення про те, що «Якщо будь-хто вступить у володіння святого Георгія у місці вилову риби, тоді да буде божіє прокляття над ним та (прокляття) від святого Георгія й вищезазначених святих православних царів і королів і да заплатить державній казні 6 перперів (золотих монет)» [5, с. 689]. Таким чином, з метою забезпечення охорони рибних ресурсів у цій правовій пам'ятці було застосоване два види покарання: церковне та державне (штраф).

У Рильській Грамоті Царя Шишмана (Болгарія, 1378 р.), яка закріплювала дароване царем право

власності монастирю Івана Рильського, було зазначено, що «де б не знаходилися місця для вилову риби, які належать цим селищам та цим людям, що знаходяться під владою цього монастиря мого царства, над усіма ними та має невід'ємну владу цей монастир святого Івана царства мого» [5, с. 691]. За порушення цього права було передбачене церковне покарання, а саме «якщо, проте, хто-небудь відніме що-небудь з написаного тут і почне хвилювати людей цього пустинника Івана Рильського, то тоді Господь бог засудить його, і хай буде він зарахований до зрадника Іуди» [5, с. 692].

Наступна правова пам'ятка для аналізу – Правовий збірник, який закріплював феодальні виробничі відносини середньовіччя, а також появу нових, капіталістичних виробничих відносин (Румунія, 1780 р.); права володільців маєтків відносно поселенців; містив норми щодо охорони рибних ресурсів про те, що «Поселенець не має права ловити рибу у ставку володільця маєтку... Озера вільні для вилову риби поселенцями за умови здавання володільцю десятини, тобто однієї риби з десяти» [5, с. 827].

Розглянемо також правові пам'ятки з охорони рибних ресурсів, які існували за ті часи на території Київської Русі. Так, наприклад, на рибу як предмет мита для будівників моських стін було вказано у такому нормативному документі, як «Уста Великого Князя Ярослава» (Археографічний список XV ст. Закону Судного людем), зокрема, «А се оурочи городникоу, закладаючи городна коуна взати, а кончавше ногата, а за корм и за мяса, и за риби коун на неделю ...» [6, с. 54–55].

В Соборному Уложенні 1649 р., прийняття якого було зумовлене вступом до державної влади нової царської династії Романових та характеризувалося сильною монаршою волею у прийнятті політичних, економічних (нормативних рішень), також приділялася увага охороні рибних запасів як об'єкта приватної власності. Зокрема, цей нормативний документ містив наступні положення про порядок надбання права власності на ці об'єкти: «А будет котрой помещик приишет где пустыя озера или в реках рыбные ловли порозжие, а не поместные, и не вотчинные, и не оброчные, и учнет о тех водах бити челом государю в поместье за четвертную пашню, и такие воды всяким помещиком отдавати в поместье за четвертную пашню по рассмотренью» [7, с. 186]. Дотримання вказаних правил гарантувалося можливістю застосування доволі суворого кримінального покарання за злочинні посягання на рибні запаси, що належали аристократії: «А будет кто у кого татиным обычаем выловит ис пруда или из саду рыбу, и того татя изымают с поличным, а сыщется про то вправду, что он покрад впервые, и такова бити батоги, а будет вдругие тот же с поличным изыман будет, и такова за такую вину бити кнутом, а будет в третьие тот же изыман будет с поличным, а поличное и гривны не стоит, и такова казнити отрезати ухо» [7, с. 284].

В контексті цього дослідження вельми цікавим є досвід охорони рибних ресурсів на території Війська Запорізького. Так, наприклад, про заходи по

перешкоджанню захопленню ставків з боку державних осіб йдеться у Наказі послам від Війська Запорізького до його королівської милості, пана нашого милостивого. 1648 червня 2 (12): – «Ставки...силою відбирають. <...> а хто ловить рибу, повинен і для пана полковника наловити» [8, с. 75].

Висновки. Науковий аналіз історичних пам'яток середньовіччя, які існували на території сучасної Європи, дозволяє зробити наступні висновки. Із часом падіння Західної Римської Імперії на її колишній території з'явився ряд нових державних утворень, які були утворені варварськими племенами або сформувалися самостійно місцевими народностями. Їм були притаманні феодальна система землеустрою з окремими елементами рабовласництва, політична влада сюзерена (короля, князя), аристократії та церкви, початкове становлення процесу розвитку промисловості. Поява нових держав вимагала створення правових документів, які б регулювали та охороняли наявні на той час суспільні відносини, у тому числі відносини з охорони рибних ресурсів, що на той час були не тільки предметом

харчового споживання, але й виступали як об'єкт торгівлі, тобто права власності.

Досліджувані нормативні пам'ятки епохи середньовіччя характеризуються, з одного боку, особливостями рецепції римського права, з другого, власними, притаманними цим державам, особливостями правотворчості. Разом із цим слід зауважити, що вказані документи містять норми про охорону рибних ресурсів у якості об'єкту права власності, що належала монарху, аристократії та церкві, а не довкілля, що зумовлюється особливостями наявних на той час економічних та політичних відносин. При цьому право власності монарха деякою мірою було обмежено не тільки аналогічними правами аристократії та церкви, але й міських общин. Деякі нормативні документи містили норми про охорону найбільш цінних видів риб. Разом із цим дотримання правил щодо охорони рибних ресурсів за досліджуваних часів забезпечувалося наявністю різних видів покарань, у деяких випадках доволі сурових, аж до смертної кари, що вказує на підвищену суспільну небезпечність цих злочинних посягань.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кистяковській А. Ф. Элементарный учебник общего уголовного права. К.: Издание книгопродавца – издателя Ф. А. Иогансона, 1882. 930 с.
2. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації / М.І. Хавронюк, Монографія. К.: Юрисконсульт, 2006. 1048 с.
3. Мельниченко В.Л. Витоки, історія кримінальної відповідальності за проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів. Юридична наука № 2, 2012. С. 122–127.
4. Новицкий И.Б. Основы римского гражданского права. Государственное издательство юридической литературы. Москва, 1960. 240 с.
5. Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы / под ред. акад. В.М. Корецкого. Государственное издательство юридической литературы, Москва. 1961. 950 с.
6. Закон Судный людем / Пространной и сводной редакции. Под. ред. акад. М.Н. Тихомирова. Издательство Академии наук СССР. Москва, 1961. 285 с.
7. Тихомиров М.Н., Епифанов П.П. Соборное Уложение 1649 года. М.Н. Тихомиров, П.П. Епифанов. М. Изд-во Моск. Ун-та, 1961. 444 с.
8. Універсали Богдана Хмельницького 1648–1657. НАН України. Інститут Історії України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. Упорядники І. Крип'якевич, І. Бутич. Видавничий дім «Альтернативи». Київ, 1998. 415 с.